П.М. **Леоненко**, д-р екон. наук, проф.

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

В статті виокремлені та розкриті основні нові тенденції у розвитку економічної теорії останньої третини XX – початку XXI ст. Розглянуті окремі класифікації сучасної економічної теорії. Основна увага зосереджена на з'ясуванні суперечливих тенденцій у розвитку «старого» та «нового» інституціоналізму.

The article dedicated and opened major new trends in development economics, the last third of XX - beginning of XXI century. Considered separate classification of modern economic theory. The main attention is focused on determining contradictory trends in the development of «old» and «new» institutionalism.

Поняття «сучасна економічна теорія» досить невизначене. Не вдаючись у подробиці його розгляду, зазначимо, що під сучасною економічною теорією розуміємо її стан, розвиток і еволюцію після 60-х рр. XX ст. Щодо трактування поняття «економічна теорія», то вони також відзначаються різноманітністю. Автор статті уникає ототожнення понять «економічна теорія», «економікс», «мейнстрим», «економічний аналіз» тощо. Економічну теорію розглядаємо у єдності її позитивного і нормативного складників, макро-, мезо- і макрорівнів, множинності концепцій, шкіл, напрямів тощо. Вчені-економісти враховують актуальність питання про нові тенденції у розвитку сучасної економічної теорії, а тому періодично підводять своєрідні підсумки, відзначають головні віхи на шляху поступу економічної науки. Як наслідок, у світ виходять фундаментальні праці, серед яких відзначимо російські переклади англомовних колективних монографій останніх 15 років «Світова економічна думка», «Панорама економічної думки XX ст.», знаменитого енциклопедичного словника «Нью-Пелгрейв» (100 статей під назвою «Економічна теорія»), російськомовний п'ятитомник «Світова економічна думка. Через призму віків» (2004-2005), ряд антологій в галузі постіндустріалізму та ін. Однак з врахуванням сучасних економічних дискусій все ще залишається гострою потреба у з'ясуванні та розкритті нових головних тенденцій у розвитку та еволюції сучасної економічної науки.

Осмислення причин, суті, механізмів, соціально-економічних наслідків системних трансформацій (в капіталістичних, соціалістичних та постсоціалістичних країнах) останніх двадцяти років пересунуло центр уваги українських дослідників до нормативної складової економічної теорії. Між тим у її позитивній складовій також відбуваються складні процеси, що прямо і опосередковано пов'язані з нормативним аналізом, а відтак і виробленням економічної політики. У зв'язку з цим зростає значення з'ясування загальнотеоретичних проблем і виокремлення та розгляду питання про нові тенденції розвитку сучасної економічної теорії загалом та її окремих складових зокрема. Як робоче, використовуємо таке визначення економічної теорії – це сукупність всіх інструментів аналізу включаючи й корисні передумови.

На наш погляд, до таких тенденцій насамперед належать:

1) поглиблення диференціації та спеціалізації наукових досліджень, а, отже, збільшення числа конкуруючих і навіть альтернативних теорій;

2) зближення відносно відособлених напрямів економічної теорії;

3) синтез її окремих провідних напрямів;

4) посилення міждисциплінарного підходу до наукових досліджень, у тому числі прагнення до синтезу економічної науки з іншими галузями суспільствознавчого знання;

5) посилення претензій постмодернізму на роль домінуючої загальнонаукової гносеологічної парадигми і філософського світогляду;

6) виникнення нових варіантів теорії конвергенції (сходження, зближення) соціально-економічних систем з урахуванням економічних реформ у постсоціалістичних країнах, Китаї та В'єтнамі;

7) широке залучення до вивчення історії економіки та економічної думки інституціонального аналізу;

8) розбіжність точок зору щодо сучасного стану загальної економічної теорії і розповсюдження у літературі оцінки його як передкризового.

Очевидно, ці пункти охоплюють головні реальні тенденції еволюції та розвитку економічних теорій останньої третини XX - початку XXI ст., але далеко не вичерпують весь їх перелік. Проте вони досить повно, на наш погляд, охоплюють основні зрушення та зміни в новітній економічній думці Заходу, що обумовлюють її подальший розвиток і дають добре уявлення про перспективи поступу національної та світової економічної науки.

Відомий російський дослідник в галузі економічної теорії та історії економічної думки О. Ананьїн виокремив, за його термінологією, різні симптоми невирішеності фундаментальних методологічних проблем економічної науки. По суті, це не що інше, як знаходження реальних явищ у галузі розвитку економічної теорії та зосередження уваги на їх розкритті. Серед них учений надав першочергового значення:

- зростаючому усвідомленню розриву між теорією і практикою;
- міжнародному рухові «до пост-аутистської», тобто більш відкритої до реальностей сучасного світу, економіки;
- пожвавленню багатьох альтернативних течій сучасної економічної думки та підвищення рівня готовності найбільш освічених представників «мейнстриму» до конструктивного діалогу з ними; певному розмиванню меж, що відокремлюють «мейнстрим» і альтернативні течії;
- загостренню конфлікту всередині «мейнстриму» між його маршалліансько-чикагською і вальрасіанською гілками;
- бурхливому розвиткові економічної методології як субдисципліни економічної науки, що виражає і стимулює активізацію саморефлексії у професіональному співтоваристві;
- з'явленню нових інструментальних засобів економічного аналізу (методи аналізу складних систем, теорії самоорганізації та синергетики) як передумови для переосмислення відносин між теоретичними та прикладними дослідженнями, формування нових дослідних практик і типів знання [2, 213-214].

Висновок ученого про багатомірність економічної реальності відкриває шлях для методологічного плюралізму в економічній теорії та «мирного співіснування» конкуруючих теорій.

Автор статті поділяє думку О. Ананьїна про те, що головний урок системних трансформацій – це визнання значущості чинника інституціонального середовища в економічному аналізі та, як наслідок, усвідомлення скромних можливостей сучасної економічної науки у таких галузях, як економіка розвитку і економіка трансформації

планових економік у ринкові. За визнанням Нобелівського лауреата Д. Норта, «адекватної теорії трансформації як не було тоді (на початку 90-х рр. XX ст.), так немає і тепер. А якби вона існувала, то це була б складна суміш із, як мінімум, економіки, соціології, політичної науки та, особливо, права» [2, 215]. Очевидно невипадково академік РАН В.М. Полтерович свою нову книгу назвав «Елементи теорії реформ», а не «Теорія реформ» [8]. У кращому разі питання про теорію економічних реформ залишається дискусійним.

Професор О. Гаврилишин зазначає: на початку 90-х років XX ст. у дуже загальному плані говорилося про відсутність теоретичного обґрунтування практики перехідного періоду та існування меж теорій капіталізму і соціалізму. «Це може і досі бути так у тому сенсі, - пише учений, - що нова погоджена парадигма не з'явилася з обширної літератури присвяченої перехідному періоду» [4, 35]. Проте О. Гаврилишин, Я. Корнаі та ряд інших учених дотримуються точки зору про відсутність потреби у єдиній теорії чи парадигмі для розуміння головних чинників і процесів перехідного періоду від планової до ринкової економіки [4, 35,336]. Між тим насамперед тривалість перехідного періоду в пострадянських країнах та в Китаї й В'єтнамі, розбіжні шляхи постсоціалістичних перетворень ставлять під сумнів такі твердження.

До загальнотеоретичних тем, пов'язаних з новими тенденціями розвитку сучасної економічної теорії, належать питання про склад (структуру) та сутність інституціоналізму. Він ставить потужний напрям економічної теорії, формування якого розпочалося наприкінці XIX ст. завдяки науковій діяльності Т. Веблена, Дж. Коммонса, Дж. Гобсона та інших видатних американських і англійських учених.

Проте питання про складники інституціоналізму та його розвиток у XX ст. продовжує залишатися дискусійним. При цьому часто неправомірно ототожнюються поняття «теорія», «школа», «напрям» економічної науки.

Ряд сучасних дослідників (А. Московський та ін.) у структурі інституціоналізму виділяють щонайменше три різні економічні теорії: 1) власне інституціональну; 2) нову інституціональну; 3) математичну інституціональну [7, 112-116]. Підкреслюється, що їх зміст, бачення проблематики, предмет і метод дослідження принципово відрізняються, а їх плутанина надає літературі про інститути «метафорично-загадковий» вигляд [7, 112]. Тому прихильники такого підходу вважають великим перебільшенням твердження про те, що на пострадянських просторах різні напрями інституціоналізму перебувають у стані «органічної єдності», на відміну від Заходу, де вони нібито становлять «конгломерат». На думку А. Московського, те, що називають «єдністю» пострадянського інституціоналізму, більше схоже на синкретизм первісного незрілого стану або на відверту еклектику і тому, звичайно, не може бути «конкурентною перевагою» російських інституціоналістів. Навпаки, існує необхідність початкового «розмежовування», а вже потім постановки питання про можливості «органічної єдності» [7, 112]. В сучасних умовах *власне інституціональна економічна теорія* представлена у працях Дж.К. Гелбрейта, Р. Хейлбронера, Дж. Ходжсона та ряду інших учених Заходу.

До представників *нової інституціональної економічної теорії* зараховані насамперед Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон, Т. Еггертсон та інші відомі зарубіжні вчені. За змістом їх теорії представляють собою це міждисциплінарний напрям досліджень, у межах якого об'єднуються економіка, право, теорія організацій, соціологія і антропологія.

Проблеми аналізуються на основі неокласичної економічної теорії та ідеології неолібералізму.

У *математичній інституціональній економіці* прийняті передумови неокласики – принцип раціональності, ринкова рівновага, методологічний індивідуалізм, обмеженість ресурсів та ряд пов'язаних з ними експліцитних (неявних) передумов.

На наш погляд, таке трактування предметно-методологічних особливостей складників інституціоналізму (різнопредметність теорій) ставить під сумнів правомірність їх віднесення до єдиного напряму економічної теорії. Відповідна класифікація сприяє плутанині з питань складу (структури) інституціоналізму. Адже у вітчизняній та зарубіжній літературі поняття «неоінституціональна економіка» («неоінституціоналізм») і «нова інституціональна економіка» («новий» інституціоналізм), як правило, з достатньою підставою ототожнюється. Так, професор Х. Ляйпольд (ФРН) нову інституціональну економіку розглядає як збірне позначення для певною мірою різних теоретичних підходів, що розвивалися з 60-х рр. XX ст. і сприяли світовому ренесансу інституціональної теорії. «Спільне для всіх цих підходів те, - підкреслює відомий німецький учений, - що вони враховують і аналізують інститути як важливі величини, які впливають на господарську діяльність» [1, 164].

На думку Г. Ляйпольда виокремлення у складі інституціоналізму «нової інституціональної економіки» опирається не на формулювання численних питань, пов'язаних з аналізом інститутів (вони є основними також для «старої» інституціональної теорії та теорії господарського порядку), а на методологію їх дослідження. В неоінституціональній теорії інститути розглядаються як специфічні блага, вибір і вплив яких аналізують за допомогою звичайного мікроекономічного інструментарію на основі принципів методологічного індивідуалізму.

Ренесанс інституціональної теорії її представники пов'язують з незадоволенням тим, що у розповсюджених на Заході підручниках з економічної теорії, написаних в неокласичній традиції, інститути, як і раніше, розглядається без належної уваги. Тому піддані критиці чимало положень неокласичної теорії рівноваги, особливо припущення про несуттєвість інститутів, а, отже, і трансакційних витрат [1, 165].

Привернемо увагу до розрізнення між «старим» і «новим» інституціоналізмом.

Професор Х.-Г. Крюссельберг (ФРН) слушно зауважує, що «новий інституціоналізму» не намагається інтегрувати ті підходи, які «старий» розглядав як центральні для розвитку еволюційної теорії господарських процесів. Так, Дж. К. Гелбрейт небезпідставно наголошував, що й у теперішній час хоч і не більшість, але все ж таки багаточисленна група економістів у США з їх міждисциплінарного науково-дослідницькою програмою повинна розглядатися як «інституціоналісти» у первісному розумінні. Окрім того, у всьому світі є досить багато економістів, що недвозначно оголошують себе прихильниками наукової концепції, яку можна тлумачити як своєрідну інституціональну [1, 163-164].

У свою чергу відомі прихильники неоінституціоналізму Е. Фуруботн та Р. Ріхтер слушно зазначають про наближення нової інституціональної економічної теорії (НІЕТ) до «старого» інституціоналізму вебленівської традиції. Вони підкреслюють, що віра у невіддільність економічної теорії від інших феноменів змушує НІЕТ приділяти більше уваги таким «езотеричним» чинникам, як етика, моральні правила поведінки, справедливість, довіра, навчання людини і еволюція права [9, 608].

Автори і укладачі новітнього п'ятитомного видання «Світова економічна думка через призму століть» (2004-2005 рр.) запропонували своєрідне бачення інституціоналізму та його місця у сучасній економічній теорії. Для них характерна спроба пов'язати теоретичний зміст основних шкіл і напрямів західної економічної теорії з соціально-політичною практикою. Як зазначає професор О.Г. Худокормов, відносною новизною є включення у загальну схему досить широкого «інституціонально-еволюційного напряму», що виокремлений на лівому фланзі сучасної економічної думки. До нього включені насамперед англо-американський інституціоналізм (Т. Веблен, Дж. Гобсон, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) та американський інституціоналізм вебленської традиції (У. Поланьї, У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, Д. Белл, О. Тоффлер, Дж. Ходжсон). На нашу думку, сильна сторона сучасного інституціоналізму вебленівської традиції – поєднання у його межах положень інституціональної теорії та концепцій постіндустріалізму (постіндустріальної, інформаційної, знаннєвої економіки тощо).

Інституціонально-еволюційний комплекс охоплює також лівоцентристську теорію добробуту А. Сена, французький дирижизм і регуляціонізм (Ф. Перру, Р. Буайє) історичний неоінституціоналізм (Д. Норт, Р. Фогель), QWERTY-номіка (П. Девід, Б. Артур), неошумпетеріанство (Р. Нельсон, С. Уінтер).

Підстава для об'єднання всіх цих теорій та шкіл в єдиний напрям – подібність методології, для якої характерні акцент на зміни, рухомість окремих економічних структур і всього народного господарства як цілого, використання схожого категоріального апарату з особливою опорою на соціальні інститути; вербальне (а не математичне) моделювання економічних ситуацій; загальне критичне, інколи відверто негативне, відношення до неокласичного мейнстриму; помірно реформаторська практична економічна програма [5, 138;10, 362-363].

Неоінституціоналізм (теорії трансакційних витрат і прав власності, економічного імперіалізму, економічних організацій, суспільного вибору, конституціональна політична економія, економіка права) виділений окремо і розміщений в центрі сучасної економічної думки Заходу.

Отже, в обох наведених вище варіантах класифікації неоінституціоналізм «відлучений» від інституціоналізму – «старого» («традиційного») і «нового». На наш погляд, якраз у цьому прихований критично слабкий пункт таких класифікацій, їх розходження з дійсністю.

Правомірність віднесення неоінституціоналізму до складу (структури) сучасного інституціоналізму особливо помітна в світлі таких фактів.

По-перше, представники всіх різновидів інституціоналізму, хоч і різною мірою, відзначаються критичним відношенням до неокласики, яка продовжує залишатися теоретичним ядром мейнстриму.

По-друге, як зазначалося, помітне зближення традиційного інституціоналізму і нової інституціональної економічної теорії (НІЕТ). Воно відбувається за лініями включення до НІЕТ аналізу неекономічних чинників (етика, моральність та ін.) і техніко-економічних факторів.

По-третє, хоч трактування ключової категорії «інститут» відзначається різноманітністю, у всіх представників інституціоналізму суспільство розглядається як сукупність інститутів, що складають основу діяльності індивідів та колективів. Зближення

«старого» і «нового» інституціоналізму пропонують здійснювати на основі прийняття НІЕТ макропринципів (наприклад, принципу ефективного попиту або системи цінностей, яка переважає в суспільстві), що впливають на форму суспільних структур чи устрій інститутів [3, 61].

Вихідним пунктом економічного аналізу інституціоналістів - традиційних і нових – була і продовжує залишатися критика класичного і неокласичного підходів до вивчення економіки. Досить нагадати про програмну статтю Т. Веблена «» (…, рос. пер. 2004), у якій піддані критиці насамперед неокласичне розуміння предмету економічної теорії та неокласичні методологічні засади дослідження.

Проте існують певні суттєві відмінності у критиці неокласики між традиційними інституціоналістами і представниками НІЕТ. У найширшому розумінні та узагальненому вигляді ці відмінності зводимо до таких пунктів:

1) Дискусію з сучасними неокласиками інституціоналісти ведуть з врахуванням новітніх методологічних здобутків економічної науки, зокрема в контексті моделей розвитку економічної думки Й. Шумпетера, Т. Куна, І. Лакатоша.

2) В ході критики неокласики враховується існування інститутів трансакційних та трансформаційних витрат, інших ключових понять і їх вплив на результати економічної діяльності.

3) Ключові поняття інституціоналізму включені в аналіз політичних та інших «надбудовних» відносин. Вивчення цих відносин не лише розширює предмет економічної теорії, але й надає йому нових суттєвих відтінків.

4) З врахуванням досвіду розвитку економічної теорії та господарської практики у другій половині ХХ ст. критично оцінюється нинішнє загальне становище неокласики, її місце та роль в сучасній економічній науці.

5) Водночас представники НІЕТ посилено розвивають думку про необхідність пошуку нового синтезу неокласичної та інституціональної економічної теорії. Типову для неоінституціоналістів точку зору виразив Т. Еггертсон: «В останнє десятиліття норма віддачі від традиційного (тобто неокласичного – Авт.) мікроекономічного аналізу знизилась. З деяких пір досягнуто добре розуміння основних наслідків базової (неокласичної – Авт.) моделі, але в той же час сама теорія, якщо не вносити в неї суттєвих корективів, виявилась непридатною для вивчення множинних важливих питань. Навіть там, де є теоретичні інструменти, традиційна модель і накопичена дослідницька традиція не сприяють розвитку певних напрямів дослідження» [11, 18].

Розрізнення позитивної та нормативної економічних теорій отримує подальший розвиток при з'ясуванні відмінностей між ними у новітніх економічних теоріях. Ці відмінності з'ясовуються, по-перше, щодо теорій головних напрямів сучасної економічної науки (неокласики, посткейнсіанства, інституціоналізму та ін.) при їх порівняльному аналізі, по-друге, стосовно нормативних рекомендацій для економічної політики, що випливають із позитивної складової.

До нових тенденцій у розвитку сучасної економічної теорії відносимо значне розширення її ядра (так званого мейнстриму).

Із зростаючої поглинальної здатності (всеїдності, толерантності) мейнстриму дослідники роблять такі принципово важливі висновки:

1) нині неокласика має мало спільного з пресловутою «економікою класної дошки», бо грунтується на широкому тлумаченні раціональності, підвищеній увазі до взаємодії гравців (теорія ігор, інтеракційна економіка), обов'язковому врахуванні інститутів та інформаційних обмежень, розширеному трактуванні максимізації корисності тощо;

2) діє тенденція заміщення неокласики «більш гнучкою і еклектичною парадигмою, чого не помічають «завмерлі» у своїй критиці неортодоксальні школи» [5, 19,21].

Вже наприкінці минулого століття неоінституціоналізм отримав всезагальне визнання і поступово входить як складова частина в основне ядро (мейнстрим) сучасної економічної теорії Заходу.

Неоінституціоналізм змінив зміст мейнстриму, ввівши до його складу такі ключові поняття як трансформаційні та трансакційні витрати, права власності, опортуністична або угодовська поведінка, мережа контрактів та інші. Водночас змінилася і структура економічної теорії. Місце двохланкового ланцюжка, що ґрунтувався на протиставленні співвідносних понять мікро- і макротеорії, зайняв довший ланцюг: **мікромікроекономіка мікроекономіка** ⟷ **макроекономіка** ⟶ **макромакроекономіка** [10, 20].

Суть мікромікротеорії полягає у спробах учених-економістів з'ясувати внутрішній зміст таких найважливіших суб'єктів ринку як фірма, домогосподарство (сім'я), держава та ін.

На рівні макромакроекономіки, або мегаекономіки, її представники намагаються збагатити методологію цілісності (холізму) аналізом суспільних інститутів, що розглядаються в їх часовій, історичній визначеності та мінливості. Як правило, такий підхід супроводжується критикою неокласичної економічної теорії в цілому, а отже, і сучасного мейнстриму, вирішальною складовою якого була і продовжує залишатись неокласика. Так, Д. Норт стверджує, що ця теорія є «непідходящим засобом для аналізу політики і вироблення рекомендацій щодо стимулювання економічного зростання та розвитку. Вона містить два помилкових допущення: згідно першого, жодного значення не мають інститути, а згідно з другим, жодної ролі не відіграє час» [6, 707, 708].

У світлі розширення мейнстриму по-новому ставимо питання про гіпотезу кризи неокласики. Очевидно, різноманітність новочасного мейнстриму дає можливість трактувати теперішній стан сучасної економічної теорії як передкризової.

До нових тенденцій розвитку сучасної економічної теорії необхідно віднести постановку і розкриття питання про незавершеність історичної дискусії між представниками теорій корисності та трудової теорії вартості, розпочатої у першій половині XIX ст., її перспективи і «можливості-неможливості» синтезу основних альтернативних теорій. Новизна постановки питання полягає не у сучасних марксистських твердженнях про слабкість критики трудової теорії вартості її неокласичними опонентами і не в констатації відсутності серйозного розгляду, а то й просто ігнорування неокласикою відповідної критики теорії граничної корисності економістами-марксистами. Не відзначається новизною також марксистська критика нинішнього мейнстриму як напряму, що нібито відірваний від головних проблем розвитку як власне науки, так і реальних (світогосподарських і національних) економічних систем.

Новими є твердження про необхідність визнання плюралізму і конкуренції альтернативних концепцій як у сучасній загальній економічній теорії, так і у межах її дійсного мейнстриму, де, на думку професора В.Н. Черковця, фактично існують «ніші» й

для трудової теорії вартості». З другого боку, ряд економістів (В. Афанасьєв та ін.) пропонують «синтезувати» трудову теорію вартості та теорії цінності маржиналізму.

В світлі нових тенденцій розвитку сучасної економічної теорії її представники та дослідники по-різному оцінюють перспективи розвитку головних напрямів економічної науки, зокрема інституціоналізм. З одного боку, чимало науковців твердять про загальний кризовий стан економічної теорії або її неокласичного напряму. Проте водночас, з другого боку, немало тих учених, хто досить оптимістично оцінює перспективи розвитку економічної науки. Так, Е. Фуруботн та Р. Ріхтер вважають, що у найближчому майбутньому економічна наука не здійснить повороту до всеохоплюючої нової парадигми. Разом з тим вони не відкидають очевидного факту всезростаючого незадоволення ортодоксальними теоретичними формулюваннями. Учені високо оцінюють внесок НІЕТ у збагачення економічної науки важливими новими концепціями та вказують на необхідність заново оцінити світ сучасної теорії, об'єднати базові відкриття. Для цього, на їх думку, вже є цілком необхідні знання та умови. Тому наукове співтовариство чекатимуть нові досягнення, і у нас є реальні підстави на прогрес економічної теорії [9, 608]. Наступні кілька десятиріч цілком можуть стати свідками народження продуктивнішої та структурованішої неоінституціональної економічної думки.

Література:

1. Анализ экономических систем: основные понятия хозяйственного порядка и политической экономии / Под. общ. Ред. А. Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга; пер. с нем. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2006., 338 с.
2. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ. – М.: Наука, 2005. – с.
3. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії. Пер. з англ.. – К.: Видавничий дім «КМА», 2007.
4. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. Пер. з англ. – К.: Вид. дім «КМА», 2007. – 384 с.
5. Либман А.М. Экономическая теория и социальные науки об экономике: некоторые направления развития. – М.: ИЭ РАН, 2007. – 360 с.
6. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. – М.: Мысль, 2004 – 2005.
7. Московский А. Институционализм: теория, основа принятия решений, метод критики // Вопросы экономики. – 2009. - № 3. – С. 110 -124.
8. Полтерович В.М. Теория реформ. – М.: Экономика, 2002. – 438 с.
9. Фуруботн Э., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. — xxxiv + 702 с.
10. Худокормов А.Г. Экономическая теория: Новейшие течения Запада: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 416 с.
11. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 408 с.